

پژوهشی

دلایل عدم ماندگاری جمعیت در شهرستان قصر شیرین

سعید سلیمی^۱
وکیل احمدی*^۲
سیاوش قلی پور^۳

چکیده:

هدف این تحقیق، بررسی عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی عدم ماندگاری جمعیت از نظر ساکنان شهرستان قصر شیرین بوده است. برای این منظور با استفاده از شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای ۳۷۵ پرسشنامه تکمیل شد. یافته‌ها نشان داد که میانگین عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی عدم ماندگاری جمعیت شهرستان قصر شیرین از نظر پاسخگویان، به ترتیب برابر با (۳/۰۲)، (۲/۸۲) و (۱/۹۰) بوده است. از بین عوامل اقتصادی، امکانات بهداشتی مقصد و کسب درآمد بیشتر به ترتیب با میانگین (۳/۴۳) و (۳/۴۳)، از بین عوامل سیاسی، عدم تلاش مدیریت برای سرمایه‌گذاری با میانگین (۳/۱۰) و از بین عوامل اجتماعی، مهاجرت به خاطر خویشاوندان با (۲/۲۳)، بیشترین میانگین عدم ماندگاری جمعیت بوده است. میانگین عوامل عدم ماندگاری جمعیت بر حسب برخی ویژگی‌های فردی، اجتماعی و اقتصادی پاسخگویان متفاوت بوده است؛ میانگین عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی عدم ماندگاری جمعیت در زنان، افراد با تحصیلات بالا، افراد رده‌های سنی ۱۸ تا ۳۵ سال و افراد با ۱۰ تا ۳۰ سابقه سکونت در شهرستان قصر شیرین نسبت به بقیه بیشتر بوده است. کسانی که درآمد کمتری داشته‌اند، عامل اقتصادی و کسانی که درآمد بالایی داشته‌اند، عامل سیاسی و اجتماعی را به عنوان عدم ماندگاری جمعیت ذکر کرده‌اند. نتیجه عوامل عدم ماندگاری جمعیت از نظر پاسخگویان را می‌توان به ضعف زیرساخت‌های درمانی، وجود سرمایه‌داران غیربومی، مهاجرت به خاطر خویشاوندان و نبود رشته‌های مختلف دانشگاهی نسبت داد که متناسب با آن پیشنهادهایی مانند ایجاد و تجهیز بیمارستان و درمانگاه‌ها، بومی‌گزینی و برپایی رشته‌های مختلف و اخذ نمایندگی از دانشگاه‌های معتبر طرح شده است.

واژگان کلیدی: عدم ماندگاری جمعیت، عوامل اجتماعی، عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی، قصر شیرین، مهاجرت

۱- کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

۲- استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول)

۳- دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

مقدمه:

امروزه جریان مهاجرتی نقش مهمی در پویایی جمعیت و فرآیند توسعه و پایداری محیطی و فضایی مناطق دارد. در ایران در طی سه دهه اخیر هر سال به طور متوسط یک میلیون نفر در داخل کشور جابجا شده‌اند. برخی مناطق بیشتر مهاجرپذیر و برخی بیشتر مهاجرفرست بوده‌اند و برخی مناطق میزان مهاجرفرستی و میزان مهاجرپذیری آنها زیاد بوده است. هر کدام از این وضعیت‌ها در ساختار جمعیتی، اقتصادی و اجتماعی جامعه متفاوت عمل می‌کنند. عدم تعادل منطقه‌ای هم در ایجاد جریان مهاجرتی نقش داشته است و هم جریان مهاجرتی با توجه به خروج سرمایه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خود نیز باعث عدم تعادل منطقه‌ای شده است. از پیامدهای جریان مهاجرتی می‌توان به افزایش جمعیت شهرها و شکل‌گیری شهرهای جدید و کلان شهرها، کاهش جمعیت مناطق روستایی و خالی از سکنه شدن برخی روستاها، شکل‌گیری تنش‌ها و تضادهای قومی و مذهبی، افزایش تسامح و مدارای فرهنگی و اجتماعی و ... اشاره کرد. جریان مهاجرتی در برخی مناطق ایران متفاوت از بقیه مناطق بوده است. شهرستان قصرشیرین در استان کرمانشاه در غربی‌ترین مرز مشترک ایران و عراق، جمعیت آن بر پایه سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۳۵ برابر با ۲۳۹۰۱ نفر، سال ۱۳۵۵ برابر با ۲۳۲۲۴ نفر، در سال ۱۳۶۵ خالی از سکنه به دلیل جنگ، سال ۱۳۷۵ برابر با ۲۰۰۰۶ نفر، سال ۱۳۸۵ برابر با ۲۴۴۸۳ نفر، سال ۱۳۹۰ برابر با ۲۵۵۱۷ هزار نفر و در سال ۱۳۹۵ برابر با ۲۳۹۲۹ نفر بوده است. در زمان جنگ این شهرستان تقریباً خالی از سکنه شد، اما بعد از جنگ برخی از مهاجرین برگشتند به طوری که طبق آمار سرشماری کل کشور تعداد مهاجران وارد شده به شهرستان قصرشیرین در طی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ تقریباً ۱۶ هزار نفر و در طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ تقریباً ۹ هزار نفر و در طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ بیش از ۶ هزار نفر بوده‌اند. در طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ تقریباً سه هزار نفر در اثر مهاجرت به شهرستان وارد شده‌اند که این حجم از مهاجرپذیری به نسبت جمعیت زیاد بوده است. مهاجران دارای خصوصیات ویژه‌ای بوده‌اند؛ نسبت جنسی مهاجران وارد شده ۱۴۰ و تقریباً ۶۰ درصد آنها ۲۰ تا ۴۰ ساله و بیش از نصف آنها کمتر از یک سال گذشته به شهرستان وارد شده‌اند. میزان مهاجرپذیری و مهاجرفرستی در طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ برابر با ۹۲/۳ در هزار و ۸۱ در هزار بوده است که در مقایسه با

شهرستان‌های دیگر استان تفاوت معنی‌داری داشته است. پس می‌توان نتیجه گرفت، که جریان مهاجرتی شهرستان قصرشیرین متأثر از میزان مهاجرپذیری و مهاجرفرستی بالا بوده است که علیرغم مهاجرپذیری زیاد، تعداد جمعیت شهرستان قصرشیرین در سال ۱۳۹۵ تقریباً برابر با ۲۴ هزار نفر بوده است که برابر با جمعیت ۱۳۳۵ این شهرستان بوده است. هر چند بعد از جنگ برخی از جمعیت بومی شهرستان دیگر بازنگشته‌اند، اما آمار مهاجران وارد شده به شهرستان در طی سه دهه اخیر نشان داده است که ماندگاری جمعیت در این شهرستان کم بوده است و جمعیتی که بنا به دلایل خاص به شهرستان مهاجرت کرده‌اند، بعد از چند سال شهرستان را ترک کرده‌اند. لازم به ذکر است که طی سال‌های گذشته امکانات و تسهیلات خاصی هم برای شهرستان قصرشیرین در نظر گرفته شده است. امروزه قصرشیرین با وجود مراکز آموزش عالی، ظرفیت تبدیل به منطقه آزاد، ۶۶ اثر ثبت شده از ۱۶۸ اثر تاریخی، وجود چشمه آب گوگرد و آب گرم در منطقه نمونه گردشگری چم امام حسن (ع) و خواص درمانی آن، منابع آبی بسیار خوب و طرح سامانه گرمسیری، ۱۵ هکتار گلخانه، وجود مرزهای تجاری و فعال خسروی و پرویزخان با کشور عراق هم در حوزه عربی و هم در حوزه کردی، ظرفیت جذب جمعیت زیادی دارد. اما با وجود چنین بستر و ساختارهای اقتصادی، جمعیت شهرستان قصرشیرین افزایش چندانی در دهه‌های اخیر نداشته است و به عبارتی ماندگاری جمعیت در آن کم بوده است.

برای بررسی علل عدم ماندگاری جمعیت، می‌توان مطالعات اسنادی و تحلیل ثانویه با استفاده از داده‌های سرشماری مرکز آمار که علت مهاجرت را احصاء کرده‌اند، انجام داد. بر اساس نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵ مهاجران وارد شده به شهرستان قصرشیرین علت مهاجرت را انجام خدمت ۳۰ درصد، انتقال شغلی ۱۰ درصد، جستجوی کار و کار بهتر ۱۰ درصد و ۴۰ درصد پیروی از خانواده اعلام کرده‌اند. طبق نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰ علت مهاجرت در اثر خدمت ۱/۴ درصد، انتقال شغلی ۶/۸ درصد، جستجوی کار و کار بهتر ۱۳/۳ درصد و پیروی از خانواده ۶۳/۴ درصد اعلام کرده‌اند. برای بررسی دقیق‌تر علت مهاجرت، روش دیگر استفاده از پیمایش است که می‌توان با جزئیات بیشتری به علل مهاجرت پرداخت و در این پژوهش از این شیوه استفاده شده است و از دیدگاه ساکنان شهرستان قصرشیرین که سابقه سکونت در شهرستان داشته‌اند، علت عدم ماندگاری جمعیت مورد پرسش واقع شده

است. بنابراین در این پژوهش، از دیدگاه ساکنان شهرستان قصرشیرین میزان اثرگذاری عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در عدم ماندگاری جمعیت و تفاوت دیدگاه پاسخگویان بر حسب ویژگی‌های فردی مورد بررسی قرار گرفته است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

در زمینه علت مهاجرت جمعیت رویکردها و دیدگاه‌های در ادبیات مهاجرت شکل گرفته است که برخی به علل اقتصادی مانند راونشتاین^۱ (۱۸۸۵)، تودارو^۲ (۱۹۸۰) الگوی دو بخشی توسعه بخش سنتی و بخش صنعتی شهری و عدم تعادل منطقه‌ای، هرزوغ^۳ (۱۹۹۳) نقش درآمد و اشتغال، برخی به علل سیاسی و خط مشی حکومت‌ها و سیاست‌های غلط دولتی مانند اوبرای^۴ (۱۳۷۰)، برخی به علل اجتماعی اشاره کرده‌اند؛ مانند دجونگ^۵ (۲۰۰۰) اوشی^۶ (۲۰۰۰)، برتل و هولیفیلد^۷ (۲۰۰۰)، کوران و ریور- فوننتز^۸ (۲۰۰۳) معتقدند که شبکه اجتماعی مهاجرت در مقصد به عنوان یک حائل در مقابل عامل فشارزای درونی، نقش مثبتی در جابه‌جایی و حرکت افراد دارد. کانتالی^۹ (۱۹۹۵) به نقش عوامل فرهنگی و خانوادگی، فلدینگ^{۱۰} (۱۹۹۲) به آداب و رسوم فرهنگی و هاج^{۱۱} (۲۰۰۸) به هنجارهای اجتماعی و خانوادگی اشاره کرده‌اند.

پژوهش‌های داخلی و خارجی نیز در راستای دیدگاه‌ها و رویکردهای نظری نقش عوامل اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و سیاسی در مهاجرت را بررسی کرده‌اند؛ برخی از پژوهشگران مانند زندگی و همکاران (۱۳۹۸) نقش الگوی توسعه نامتوازن، صادقی و شکرانی (۱۳۹۵) رابطه سطح توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها، حسینی و خانی (۱۳۹۸) حجم بالای جمعیت در سن کار، سطح پایین توسعه، میزان بالای بیکاری، کمبود فرصت شغلی با استفاده از داده‌های ثانویه

- 1- Ravenstein
- 2- Todarow
- 3- Herzog
- 4- Dejong
- 5- Oberai
- 6- Oishi
- 7- Brettell & Hollifield
- 8- Currran & Rivero- Fuentes
- 9- Kontuly
- 10- Fielding
- 11- Hauge

و در سطوح استانی و شهرستانی اشاره کرده‌اند. برخی از پژوهشگران با استفاده از پیمایش، عوامل مهمی که در مهاجرت نقش داشته‌اند، مورد بررسی قرار داده‌اند؛ از نظر شهری ثانی و محمودیان (۱۳۹۷) شاخص‌های اقتصادی بیشترین تأثیر بر تمایل به مهاجرت دارند و از بین شاخص‌های اقتصادی بیکاری و درآمد پایین در اولویت هستند. در پژوهش عبدالله‌زاده و همکاران (۱۳۹۸) از عوامل اقتصادی، داشتن رفاه بیشتر، عوامل طبیعی و جغرافیایی، وجود آب و هوای مطلوب، عوامل فرهنگی و اجتماعی به شرایط خوب محیط کار و تولید در مقصد، عوامل اداری و خدماتی، به وجود امکانات بهتر بهداشتی و درمانی در تمایل به مهاجرت نقش مهمی داشته‌اند. آقایی‌هیر و همکاران (۱۳۹۷) ادراک فردی از کیفیت محیطی نقش مهمی در تصمیم‌گیری فردی در مهاجرت دارد. صفایی‌پور و محلی (۱۳۹۶) شاخص‌های زیست محیطی و اقلیمی در مرتبه اول و شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی در مرتبه‌های بعدی مهاجرت در شهر اهواز هستند. رستمعلی‌زاده (۱۳۹۶) در پژوهش خود عواملی مانند جستجوی شغل مناسب، کمبود امکانات زیربنایی رفاهی و بهداشتی، نداشتن درآمد کافی، جاذبه‌های شهر مانند دسترسی به امکانات زندگی و رفاهی بهتر، دسترسی آسان به فرصت‌های شغلی، رسیدن به آرزوها و دسترسی به امکانات آموزشی ذکر کرده است. از دیدگاه طالبی و شبنما (۱۳۹۶) از بین شاخص‌های اقتصادی، اشتغال و از بین شاخص‌های اجتماعی و فرهنگی، سکونت مناسب و نیاز به پیشرفت و کسب جایگاه اجتماعی در مهاجرت مهم بوده‌اند. از نظر محمودیان و محمودیانی (۱۳۹۶) میزان نارضایتی زنان از محل سکونت خود، در تصمیم‌گیری به مهاجرت به شهر تهران نقش مهمی داشته است. محمودیان (۱۳۹۵) انتقال کار، ماموریت برای کار، جستجوی کار، کارآموزی، زندگی با دوستان و خویشاوندان، بازنشستگی، وابستگی مهاجران و ازدواج را از مهم‌ترین دلایل مهاجرت می‌داند. راعی و همکاران (۱۳۹۴) عوامل اقتصادی نظیر تفاوت‌های درآمدی، نرخ بیکاری و عوامل اجتماعی نظیر وجود شبکه‌های اجتماعی را مهم می‌دانند. از نظر غفاری و ترکی هرچگانی (۱۳۸۹) جستجوی کار، دستیابی به امنیت شغلی، دستیابی به امکانات تفریحی- ورزشی، دستیابی به تسهیلات آموزشی و کثرت امکانات در شهرها در مهاجرت نقش مهمی داشته‌اند. زالی و عظیمی (۱۳۹۰) نشان دادند که تأثیر میزان فاصله و دوری یا نزدیکی به مرکز استان، عاملی کلیدی و تأثیرگذار در حجم و کیفیت مبادله جمعیتی است. شمس‌الدینی و گرجیان (۱۳۸۹) نیز نشان دادند که

عوامل متعدد اقتصادی، اجتماعی و طبیعی در مهاجرت مؤثر بوده است. محمودیان و همکاران (۱۳۸۸) جستجوی کار، دستیابی به شغل بهتر، یافتن همسر مناسب و رهایی از مشکلات مجرد از مهمترین انگیزه زنان برای مهاجرت به تهران بوده است. پاچگو و همکاران (۲۰۱۱) شاخص کیفیت زندگی اثر چندانی بر مهاجرت نداشته است، اما عوامل اقتصادی مانند تعداد مهاجران هم ملیت، میزان جمعیت، درآمد سرانه و عوامل جغرافیایی نقش مهمی در جریان مهاجرت به کشورهای OECD داشته است. لی‌آنگ (۲۰۰۱) انتقال کار، ماموریت برای کار، جستجوی کار، کارآموزی، زندگی با دوستان و خویشاوندان، بازنشستگی، وابستگی مهاجران و ازدواج را از مهم‌ترین دلایل مهاجرت می‌داند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر کاربردی و از لحاظ روش‌شناسی کمی و روش گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق ساخته بوده است. جامعه آماری کلیه افراد بالای ۱۸ سال ساکن در شهرستان قصرشیرین بوده که بر حسب سرشماری سال ۱۳۹۵ برابر با ۱۶۸۴۴ نفر بودند. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۷۵ تعیین شده است. روش نمونه‌گیری، نمونه‌گیری احتمالی و از نوع خوشه‌ای چندمرحله‌ای بود. ۷۸ درصد پرسشنامه‌ها در شهر قصرشیرین و ۲۲ درصد در دهستان‌های الوند، سومار، فتح‌آباد و نصرآباد تکمیل شدند. اعتبار شاخص‌ها با استفاده از اعتبار محتوای صوری و برای پایایی از آلفای کرونباخ و تحلیل عاملی استفاده شده است.

جدول ۱- بارعاملی و آلفای کرونباخ عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی

عامل	سؤال یا گویه	بارعاملی	آلفای کرونباخ
عامل اقتصادی	ارزانی ارزاق	۷۹/۰	۰/۹۰
	منطقه تجاری مقصد	۷۷/۰	
	کسب درآمد بیشتر	۰/۷۶	
	پایین بودن هزینه زندگی	۷۵/۰	
	انتقال شغل مرد	۰/۷۵	
	مسکن بهتر	۷۳/۰	
	تأسیس کارگاه تولیدی	۰/۷۲	
	امکانات بهداشتی مقصد	۰/۷۰	
	دستیابی به شغل	۰/۶۹	
عامل سیاسی	فقدان انتقال شکایات	۰/۸۰	۰/۸۴
	دسترسی به ادارات مقصد	۰/۷۷	
	جنگ	۰/۷۶	
	عدم مسئولیت‌پذیری	۰/۷۵	
	عدم تلاش مدیریت برای سرمایه‌گذاری	۰/۷۵	
	مشکلات امنیتی مرز	۰/۶۷	
عامل اجتماعی	ازدواج	۰/۷۹	۰/۷۳
	مهاجرت بخاطر خویشاوندان	۰/۷۵	
	چشم و هم‌چشمی	۰/۷۱	
	اماکن مذهبی مقصد	۰/۷۰	

یافته‌ها

ویژگی‌های فردی پاسخگویان به این شرح بوده است: ۸۰/۴ درصد مرد و ۱۹/۶ درصد زن، ۴۰ درصد ۱۸ تا ۳۵ سال، ۴۳/۸ درصد ۳۵ تا ۵۰ سال و ۱۶/۱ درصد بیش از ۵۰ سال سن داشته‌اند. ۲۲ درصد تحصیلات کمتر از دیپلم، ۲۶/۸ درصد دیپلم و ۵۱/۲ درصد دارای مدارک تحصیلی دانشگاهی بوده‌اند. به لحاظ وضعیت شغلی، ۶۷/۴ درصد حقوق بگیر دولتی و ۳۲/۶ درصد مزدبگیران خصوصی و کارکنان مستقل بوده‌اند. ۱۸/۶ درصد درآمد کمتر از یک میلیون تومان، ۲۴/۶ درصد دارای درآمد یک تا سه میلیون تومان و ۵۶/۸ درصد درآمد آنها بیش از سه میلیون تومان بوده است. ۳۷/۳ درصد متولد شهرستان قصرشیرین و ۶۲/۷ درصد متولد سایر شهرستان‌ها بوده‌اند. ۲۳/۳ درصد دارای زمین کشاورزی و ۶۷/۷ درصد فاقد زمین کشاورزی بوده‌اند.

بر اساس نتایج جدول (۲)، بیشترین میانگین عدم ماندگاری جمعیت در شهرستان قصرشیرین به ترتیب عامل اقتصادی با میانگین (۳/۰۲)، عامل سیاسی با میانگین (۲/۸۲) و عامل اجتماعی با میانگین (۱/۹۰) بوده‌اند. از عوامل اقتصادی، گویه امکانات بهداشتی مقصد با میانگین (۳/۴۳) و گویه‌های کسب درآمد بیش‌تر و دست‌یابی به شغل با میانگین (۳/۴۳) و (۳/۲۸) نسبت به دیگر گویه‌ها بیش‌ترین میانگین عوامل اقتصادی عدم ماندگاری جمعیت در این منطقه شدند. از عوامل سیاسی، گویه عدم تلاش مدیریت برای سرمایه‌گذاری با میانگین (۳/۱۰)، از عوامل اجتماعی گویه مهاجرت بخاطر خویشاوندان با میانگین (۲/۲۳) بالاترین میانگین عدم ماندگاری جمعیت از نظر پاسخگویان بوده است.

جدول ۲- میانگین نمره عدم ماندگاری جمعیت بر حسب عوامل و گویه‌ها

میانگین	سؤال یا گویه		میانگین	سؤال یا گویه	
۳/۱۰	عدم تلاش مدیریت برای سرمایه‌گذاری	سیاسی ۲/۸۲	۳/۴۳	امکانات بهداشتی مقصد	اقتصادی ۳/۰۲
۲/۸۹	دسترسی به ادارات مقصد		۳/۴۳	کسب درآمد بیش‌تر	
۲/۸۱	عدم مسئولیت پذیری		۳/۲۸	دستیابی به شغل	
۲/۷۱	مشکلات امنیتی مرز		۳/۱۲	انتقال شغل مرد	
۲/۶۸	جنگ		۲/۹۰	ارزانی ارزاق	
۲/۲۳	مهاجرت به خاطر خویشاوندان	اجتماعی ۱/۹	۲/۸۳	منطقه تجاری مقصد	
۲/۰۹	ازدواج		۲/۸۲	پایین بودن هزینه زندگی	
۱/۷۴	اماکن مذهبی مقصد		۲/۴۸	تأسیس کارگاه تولیدی	
۱/۵۵	چشم و هم‌چشمی		۲/۳۹	مسکن بهتر	

در این بخش میانگین عوامل عدم ماندگاری جمعیت یعنی میانگین نمره عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی بر حسب ویژگی‌های فردی، اجتماعی و اقتصادی پاسخگویان بررسی شده است.

جدول ۳ نشان داده است که میانگین عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی عدم ماندگاری جمعیت بر حسب جنسیت متفاوت بوده و میانگین نمره زنان بیش از مردان بوده است که در این رابطه می‌توان به محدودیت امکان اشتغال در کارهایی که به طور اجتماعی در جامعه مبدأ یعنی قصرشیرین و همچنین تبعیضات و تعصباتی که در رابطه با کار زنان و مردان، دستمزد و استانداردهای زندگی، سیاست‌های دولتی و شیوه‌های استخدام برای آنها در این منطقه و فرار زنان از محدودیت‌ها و کمبودهای تحمیل شده ساختاری و خانوادگی و نیز فرار

از کنترل اجتماعی، تبعیض جنسیتی و همچنین پیش‌داوری‌های موجود در جامعه مبدأ اشاره کرد.

تفاوت آماری معنی‌داری بین میانگین نمره عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی بر حسب نوع شغل پاسخگویان وجود نداشته است، هر چند میانگین نمره عوامل اقتصادی و سیاسی عدم ماندگاری جمعیت کارکنان مستقل، نسبت به مزدبگیران خصوصی و دولتی بیشتر بوده و می‌توان این‌چنین توضیح داد که مشکلات اقتصادی از جمله بیکاری و عدم رضایت از درآمد حاصل از انجام فعالیت‌ها و همچنین شرایط سخت شغلی این افراد تحت تأثیر عوامل سیاسی و ضعف آن در عدم ترغیب کارفرمایان و سرمایه‌گذاران دانست.

میانگین نمره عوامل اقتصادی و سیاسی عدم ماندگاری جمعیت بر حسب محل تولد، تفاوت معنی‌داری نداشته است. اما میانگین نمره عامل اجتماعی عدم ماندگاری جمعیت پاسخگویانی که محل تولد آنها سایر شهرستان‌های خارج استان بوده است، از بقیه بیشتر بوده است. میانگین نمره عامل اقتصادی در میان افرادی که زمین کشاورزی نداشته‌اند، بیشتر از افرادی بوده که زمین کشاورزی داشته‌اند. پس داشتن زمین کشاورزی عامل اقتصادی عدم ماندگاری جمعیت را تعدیل بخشیده است، ولی میانگین نمره عوامل اجتماعی و عوامل سیاسی برای کسانی که زمین کشاورزی داشته و یا نداشته‌اند، تفاوتی وجود نداشته است.

جدول ۳- مقایسه میانگین عوامل عدم ماندگاری جمعیت بر حسب جنسیت، وضعیت شغلی، محل تولد و زمین کشاورزی

متغیر	عامل	عامل اقتصادی	عامل سیاسی	عامل اجتماعی
جنسیت	مرد	۲/۹۴	۲/۷۲	۱/۸۳
	زن	۳/۳۷	۳/۲۶	۲/۱۶
	مقدار t	-۲/۳	-۳/۰۸	-۱/۹۳
	سطح معنی داری	۰/۰۲۱	۰/۰۰۲	۰/۰۵۱
وضعیت شغلی	مزدبگیر دولتی	۲/۹۴	۲/۸۳	۱/۷۸
	مزدبگیر خصوصی	۲/۹۵	۲/۶۹	۱/۸۸
	کارکن مستقل	۳/۲۶	۲/۸۹	۱/۵۵
	مقدار f	۰/۵۵	۰/۲۱	۰/۵۶
محل تولد	سطح معنی داری	۰/۵۷	۰/۸۰	۰/۵۷
	قصرشیرین	۲/۹۲	۲/۸۲	۲/۰۱
	شهر کرمانشاه	۳/۰۵	۲/۸۹	۱/۹۷
	سایر شهرستان های استان	۳/۱	۲/۸۲	۱/۶۸
	سایر شهرستان ها	۳/۰۱	۲/۶۵	۲/۳۷
	مقدار f	۰/۳۹	۰/۱۹	۲/۹۲
زمین کشاورزی	سطح معنی داری	۰/۷۵	۰/۸۹	۰/۰۳
	دارد	۲/۶۲	۲/۶۵	۱/۹۱
	ندارد	۳/۱	۲/۸۹	۱/۹۱
	مقدار t	-۳/۰۶	-۱/۴۷	۰/۰۰۵
سطح معنی داری	۰/۰۰۲	۰/۱۴	۰/۹۹	

در جدول ۴ ضریب همبستگی بین میانگین نمره عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی عدم ماندگاری جمعیت و برخی ویژگی‌های فردی پاسخگویان آمده است. بین سن پاسخگویان و میانگین نمره عوامل اقتصادی و اجتماعی همبستگی معکوس و معنی‌داری وجود داشته است. یعنی هر چه سن پاسخگویان کمتر بوده است، بیشتر عوامل اقتصادی و اجتماعی را به عنوان عوامل عدم ماندگاری جمعیت اعلام کرده‌اند و برعکس، اما این رابطه برای عامل سیاسی عدم ماندگاری جمعیت، معنی‌دار نبوده است.

بین تحصیلات پاسخگویان و عوامل عدم ماندگاری جمعیت، رابطه مستقیم و معنی‌داری وجود داشته است. یعنی افراد با تحصیلات بالا و دانشگاهی بیشتر از بقیه پاسخگویان، عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی را علت عدم ماندگاری جمعیت در شهرستان قهرشیرین ذکر کرده‌اند.

بین درآمد پاسخگویان و عوامل عدم ماندگاری رابطه معنی‌داری وجود داشته است، اما این رابطه برای عامل اقتصادی منفی بوده است. یعنی کسانی که درآمد بیشتری داشته‌اند، عامل اقتصادی را کمتر باعث عدم ماندگاری جمعیت در شهرستان قهرشیرین دانسته‌اند، اما کسانی که درآمد کمتری داشته‌اند، عامل اقتصادی را علت عدم ماندگاری جمعیت ذکر کرده‌اند. همچنین کسانی که درآمد بالایی داشته‌اند، عامل سیاسی و اجتماعی را نیز به عنوان عدم ماندگاری جمعیت ذکر کرده‌اند.

بین مدت سکونت در شهرستان قهرشیرین و میانگین نمره عوامل اقتصادی و سیاسی عدم ماندگاری جمعیت رابطه معکوس و معنی‌داری بدست آمده است؛ یعنی کسانی که مدت بیشتری سکونت داشته‌اند، کمتر عوامل اقتصادی و سیاسی را به عنوان عوامل عدم ماندگاری جمعیت ذکر کرده‌اند که احتمالاً سازگاری محیط در طی مدت سکونت در این زمینه مهم بوده است.

جدول ۴. ضریب همبستگی پیرسون بین میانگین عوامل عدم ماندگاری جمعیت و برخی ویژگی‌های پاسخگویان

عامل متغیر	شاخص	سن	تحصیلات	درآمد	مدت سکونت
عامل اقتصادی	ضریب همبستگی	-۰/۱۴	۰/۲۳	-۰/۱۲	-۰/۱۲
	سطح معنی‌داری	۰/۰۱۴	۰/۰۱۱	۰/۰۳۵	۰/۰۴۱
عامل سیاسی	ضریب همبستگی	-۰/۰۴	۰/۱۸	۰/۱۷	-۰/۱۰
	سطح معنی‌داری	۰/۳۸	۰/۰۲۳	۰/۰۲۶	۰/۰۴۷
عامل اجتماعی	ضریب همبستگی	-۰/۱۳	۰/۱۵	۰/۲۲	-۰/۰۵۵
	سطح معنی‌داری	۰/۰۱۳	۰/۰۳۴	۰/۰۱۷	۰/۱۱

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش با استفاده از پیمایش و از دیدگاه مردم دلایل عدم ماندگاری جمعیت در شهرستان قصرشیرین مورد بررسی قرار گرفته است. چنانچه نتایج پژوهش نشان داد، بیش‌ترین میانگین عدم ماندگاری جمعیت در شهرستان قصرشیرین از نظر پاسخگویان عوامل اقتصادی (با میانگین ۳/۰۲) بوده است. در بین عوامل اقتصادی امکانات بهداشتی، درآمد و شغل که مربوط به زیرساخت‌های اقتصادی و خدماتی هستند از نظر پاسخگویان بیش از بقیه موارد اقتصادی در عدم ماندگاری جمعیت مهم بوده‌اند. ضعف زیرساخت‌های درمانی و بیمارستانی شهرستان قصرشیرین از سیستم گرمایشی و سرمایشی گرفته تا دستگاه رادیولوژی و حتی در صورت فراهم بودن دستگاه رادیولوژی، نبود متخصص با نظر پاسخگویان همسو است.

همچنین وجود بازارچه تجاری مرز خاکی به نام پرویزخان با حجم مبادلات بسیار بالا و افزایش انتظارات حاصل از آن که این بازارچه بتواند جوانان زیادی را در سیستم خود جذب نماید، نه تنها محقق نشده، بلکه با وجود سرمایه‌داران غیربومی، مشاغل سختی مثل کارگری سهم جوانان قصرشیرین شده است و از طرفی دیگر همین سرمایه‌داران غیربومی از طریق خرید ملک تجاری و مسکونی و با در سیطره خود درآوردن تعدادی از املاک شهر که نه می‌فروشند و نه اجاره می‌دهند، باعث شده کسی توان مالی اجاره کردن ملکی چه

برای سکونت و چه برای کسب و کار نداشته باشد.

اختصاص بخش بزرگی از درآمد بازارچه مرزی پرویزخان به سازمان همیاری شهرداری‌ها در صورتی که اگر به خود شهر سرازیر می‌شد، می‌توانست با تجهیز شهر به مبلمان مدرن شهری، ایجاد پارک‌های زیبا با هدف جذب گردشگر، ساخت تله‌کابین برای ورزش‌های گرمسیری و احداث روستاها و ترمیم و تجهیز آثار باستانی و بناهای تاریخی مثل کاروانسرای قصرشیرین و... منجر به جذب توریسم داخلی و خارجی و رونق کسب و کارهای متعددی در شهر شود. سازمان میراث فرهنگی از طریق مصادره و ممنوع ساخت کردن بسیاری از املاک در وسط شهر عملاً بازار این شهر را به دو منطقه تقسیم کرده است. به طوری که از تمرکز مغازه‌ها و مشاغل جلوگیری کرده و با برداشتن شرایط بازار رقابتی و تبدیل آن به بازار انحصاری، تأثیر بسزایی در تورم و گرانی ارزاق دارد. علاوه بر آن این مسئله حتی وحدت و یکپارچگی مغازه‌ها و مراکز خرید را از بین برده است که مجموعه این مسائل تأییدی بر اهمیت عامل اقتصادی عدم ماندگاری جمعیت از نظر پاسخگویان در شهرستان قصرشیرین است.

بر اساس یافته‌های پژوهش، عوامل سیاسی (عدم تلاش مدیریت برای سرمایه‌گذاری، دسترسی به ادارات مقصد، مسائل امنیتی مرز، جنگ) با میانگین (۲/۸۲)، دومین عامل مهم عدم ماندگاری جمعیت در شهرستان قصرشیرین از نظر پاسخگویان بوده است. وجود شرایط خوب و مناسب برای سرمایه‌گذاری، بهبود زندگی و کار مردم مرزنشین شهرستان قصرشیرین به‌خصوص مسائل اقتصادی و اشتغال، جز با مدیریت قوی و کارآمد میسر نمی‌شود و مسئله نیازمند تلاش بیش‌تر نماینده مجلس این منطقه، مسئولیت‌پذیری و اجماع بین مدیران و مسئولان دستگاه‌های اجرایی است. افزون بر آن در جوامع و مناطقی که ساختار سیاسی به صورت تمرکزگرا می‌باشد و قدرت دولت در همه بخش‌ها ریشه دوانیده است به گونه‌ای که انجام هر امری از امور مردم تنها با عبور از مجرای دولت امکان‌پذیر می‌شود و سرخ انجام همه امور به دست دولت و کارکنان دولت است، به طور طبیعی میزان برخورد ارباب رجوع با دستگاه‌های دولتی افزایش یافته و همین افزایش تقاضا از طرف مردم و کمبود منابع و امکانات از سوی دولت، زمینه بروز مشکلات اداری و فساد در آن، که در نتیجه باعث نارضایتی ارباب رجوع می‌شود را به دنبال دارد. همچنین می‌توان به غیربومی بودن تعداد زیادی از

کارمندان، پرسنل و هچنین کارمندان لشکری و کشوری در این شهر اشاره کرد که تنها در ساعات کاری در شهر هستند و خانواده‌ها و منازل آنان در شهرها و گاه استان‌های هم‌جوار می‌باشند که همین مسئله تأثیر زیادی در عدم تعلق و تعهد این گروه‌ها نسبت به منطقه و ارباب رجوع دارد که این خود از دیگر عوامل کم‌کاری و نارضایتی ارباب رجوع می‌باشد. هم‌جواری شهر قصرشیرین با کشور عراق، جنگ آمریکا با عراق و به دنبال آن ظهور تکفیری‌های تندرو داعش، عاملی شد که بر استرس جمعی ساکنین این مناطق افزود و باعث شد که امید به زندگی کاهش یافته و همواره فکر مهاجرت و عدم تمایل به ماندگاری در اذهان مردم وجود داشته باشد.

طبق یافته‌های پژوهش عوامل اجتماعی (مهاجرت به خاطر خویشاوندان، ازدواج، چشم و هم چشمی و ...) سومین عامل مهم عدم ماندگاری جمعیت در شهرستان قصرشیرین بودند. اگرچه همچنان عوامل اقتصادی در جابجایی جمعیت در ایران و به ویژه در شهرستان قصرشیرین اهمیت بیشتری دارند، اما نباید نقش عوامل اجتماعی و فرهنگی را نادیده گرفت. به دلیل این که مهاجرت عمده جمعیت شهرستان قصرشیرین به خاطر جنگ و عدم بازگشت عده‌ای کثیری از آنان همچنان ارتباط خویشاوندی بین مهاجران بازگشتی و مهاجرانی که بازنگشته‌اند، تداوم پیدا کرده است و این فرآیند در عدم ماندگاری جمعیت در شهرستان نقش دارد. اکثر مهاجران جنگ از شهرستان قصرشیرین در شهر کرمانشاه، تهران، اصفهان و ... اقامت گزیده‌اند و ممکن است برخی از آنها به خاطر وجود زمین کشاورزی و یا تسهیلات دولتی به شهرستان قصرشیرین مهاجرت کرده‌اند، اما این بازگشت، ماندگاری چندانی نداشته است و جاذبه شهرهای بزرگ بیش از دافعه شهرستان قصرشیرین بوده است و حتی منجر به چشم و هم چشمی‌هایی در این زمینه شده است و این مسئله در عدم ماندگاری جمعیت بی‌تأثیر نبوده است.

همچنان که در ادبیات مهاجرت مطرح شده است، همه افراد به محرک‌های محیطی جاذبه و دافعه مناطق مبداء و مقصد مهاجرتی پاسخ یکسانی نمی‌دهند. معمولاً افراد مجرد، جوانان، تحصیل کرده‌ها، افراد با درآمد پایین، بیکاران و ... بیشتر از بقیه به جاذبه‌ها و دافعه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مقصد و مبداء پاسخ نشان می‌دهند و افرادی که ازدواج کرده، تحصیلات پایین دارای درآمد ثابت و ... در این زمینه محافظه‌کارانه عمل می‌کنند. با توجه

به یافته‌های پژوهش، میانگین عوامل عدم ماندگاری جمعیت بر حسب ویژگی‌های فردی پاسخگویان متفاوت بوده است؛ میانگین عوامل عدم ماندگاری جمعیت زنان، سنین کمتر، تحصیلات بالاتر، درآمد کمتر و فاقد زمین کشاورزی نیز بیش از بقیه بوده است. در شهرستان قصرشیرین همانند کل کشور، عدم ماندگاری جمعیت و مهاجرت همچنان بیشتر به خاطر عوامل اقتصادی است. توسعه نابرابر، عدم توازن منطقه‌ای و حجم عمده جمعیت سنین ۲۰ تا ۴۰ ساله که دارای اقتضانات اشتغال و ازدواج و مسکن هستند، نیز مزید بر علت شده است که همچنان عوامل اقتصادی مانند زیرساخت‌های اقتصادی، اشتغال و درآمد که از جمله عوامل اقتصادی به شمار می‌آیند، در عدم ماندگاری جمعیت نقش مهمی داشته باشند. افزایش تقاضای اشتغال دختران به واسطه افزایش تحصیلات آنان نیز باید به مسئله فوق اضافه نمود. به خاطر تسهیلات ایجاد شده بعد از جنگ و بازارچه مرزی، میزان مهاجرپذیری شهرستان قصرشیرین زیاد شده است، اما به دلایل اجتماعی، فرهنگی و حتی سیاسی، ماندگاری جمعیت مهاجر دوام چندانی ندارد و همچنان که نتایج سرشماری نشان داده است، جریان مهاجرفرستی باعث شده است که جمعیت شهرستان قصرشیرین رشد چندانی در سه دهه اخیر نداشته باشد. در واقع جمعیت مهاجر به خاطر اشتغال موقت، نوعی اسکان موقت حتی بدون خانواده در آنجا دارند و این یکی از دلایل عدم ثبات جمعیتی در شهرستان است که این روند متفاوت از شهرستان‌های مجاور مانند سرپل‌ذهاب و گیلان‌غرب است. جریان مهاجرتی شهرستان قصرشیرین (مهاجرپذیری و مهاجرفرستی بالا) باعث به هم خوردن ترکیب و تعادل جمعیتی و همچنین ترکیب قومی منطقه شده است و ترکیب جمعیتی جدید بخصوص در مناطق مرزی، پتانسیل تنش‌های سیاسی و اجتماعی دارد که لازم است ترکیب جمعیتی و پیامدهای اجتماعی و سیاسی چنین روندی مورد پژوهش قرار گیرد.

علاوه بر نقش عوامل اقتصادی باید به نقش عوامل اجتماعی و سیاسی در عدم ماندگاری جمعیت در شهرستان قصرشیرین اشاره کرد. شبکه مهاجرت زنجیره‌ای به خاطر وجود خویشاوندان در سایر استان‌ها (ناشی از مهاجرت به دلیل جنگ) و مسائل امنیتی و سیاسی ناشی از مرز باعث شده نقش عوامل سیاسی و اجتماعی متمایز در عدم ماندگاری جمعیت نیز در شهرستان قصرشیرین نقش مهمی داشته باشند.

راستای نتایج پژوهش می‌توان راهکارها و پیشنهادهایی برای ماندگاری جمعیت در شهرستان

قصرشیرین مطرح کرد: ایجاد و تجهیز بیمارستان و درمانگاه‌ها از نظر امکانات اولیه پزشکی و درمانی و جذب کادر متخصص درمانی در این مراکز، تصویب منطقه تجاری قصرشیرین، اتصال خط راه‌آهن کرمانشاه به خسروی، مین‌روبی زمین‌های آلوده قصرشیرین، اجرایی کردن طرح بزرگ سامانه گرمسیری، برنامه‌ریزی مناسب و قابل اجرا برای گسترش گردشگری در منطقه، بومی‌گزینی در شهرستان قصرشیرین، افزایش و ایجاد تمهیدات ویژه و پیشرفته امنیتی و دفاعی در مرز خسروی، وضع سیاست‌های حمایتی توسط مدیران برای سرمایه‌گذاران و به خصوص جمعیت فعال، برپایی رشته‌های مختلف در مقاطع مختلف دانشگاهی (پیام‌نور و آزاد) و تناسب عرضه رشته‌ها و تقاضای دانشجویان، ارتقای سطح کیفیت آموزشی و تحصیلی با أخذ نمایندگی از دانشگاه‌های معتبر و استفاده از اساتید مجرب و کارآزموده.

منابع:

- آقایاری هیر، محسن؛ کریم زاده، حسین؛ خالقی، عقیل، (۱۳۹۷) تحلیل عوامل مؤثر در تصمیم به مهاجرت روستاییان در قلمرو جغرافیای رفتاری (مورد مطالعه: دهستان سینا، شهرستان ورزقان)، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۹(۱): ۴۵-۵۷.
- اوبرای، ا.اس.، (۱۳۷۰) مهاجرت، شهرنشینی و توسعه، ترجمه‌ی فرهنگ ارشاد، تهران: مؤسسه کار و تأمین اجتماعی.
- حسینی، قربان؛ خانی، سعید، (۱۳۹۸) روند و الگوهای مهاجرت در استان‌های مرزی کشور، فصلنامه مطالعات ملی، ۲۰(۴): ۹۳-۱۱۴.
- راعی، هاشم؛ مؤیدفر، رزیتا؛ عمادزاده، مصطفی، (۱۳۹۴) عوامل اقتصادی-اجتماعی مؤثر بر مهاجرت بین استانی در ایران (بر پایه مدل گرانث بسط یافته طی دوره ۱۳۸۵-۱۳۷۵)، فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۱۳(۴۰): ۱۷۴-۱۵۷.
- رستمعلی‌زاده، ولی‌اله، (۱۳۹۶) جاذبه و دافعه روستایی و تأثیر آن بر ماندگاری یا تمایل به مهاجرت در میان جوانان روستایی شهرستان‌های هشتگرد و اسکو، توسعه محلی (روستایی-شهری)، ۹(۱): ۱۷۰-۱۴۵.
- زندی، لیلا؛ صادقی، رسول؛ عسکری ندوشن، عباس، (۱۳۹۸) ساختار فضایی مهاجرت‌های بین استانی در ایران و کاربرد مدل‌های لگاریتم خطی، نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱۴(۲۸): ۶۹-۱۱۱.
- شمس‌الدینی، علی؛ گرجیان، پروین، (۱۳۸۹) عوامل مؤثر در مهاجرت روستائیان به شهرها، با تأکید بر شبکه مهاجرت، مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی (چشم‌انداز جغرافیایی)، ۵(۱۱)، ۸۷-۱۰۵.
- شهپری ثانی، داود؛ محمودیان، حسین، (۱۳۹۷) شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر تمایل به مهاجرت افراد از شهر آبادان با استفاده از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چند معیاره، نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱۳(۲۶): ۱۱۸-۸۹.
- صادقی رسول؛ شکرپانی، محسن، (۱۳۹۵) تحلیل نوسانات فضایی تأثیر توسعه بر مهاجرت داخلی- بین شهرستانی در ایران، توسعه محلی(روستایی-شهری)، ۸(۲): ۲۷۰-۲۴۵.
- صفایی‌پور، مسعود؛ محلی، یوسف، (۱۳۹۶) بررسی عوامل تأثیرگذار بر مهاجرت از شهر با

استفاده از مدل معادلات ساختاری و تکنیک تحلیل سلسله مراتب فازی (مطالعه موردی: شهر اهواز)، فصلنامه مطالعات محیطی هفت حصار، ۶(۲۲): ۹۶-۸۱.

- طالشی، مصطفی؛ شبنا، محبوبه، (۱۳۹۶) نقش عوامل اجتماعی و اقتصادی در مهاجرت‌های روستایی- شهری ناحیه نورعلی بیگ ساوه، فصلنامه جغرافیا، ۱۵(۵۴): ۶۰-۴۳.

- عبدالله‌زاده، غلامحسین؛ اژدرپور، علیرضا؛ شریف‌زاده، محمد شریف، (۱۳۹۸) بررسی عوامل مؤثر بر گرایش به مهاجرت در بین روستاییان شهرستان زابل، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۲۳(۶۷): ۱۹۵-۱۷۳.

- عظیمی، نورالدین؛ زالی، نادر، (۱۳۹۰) بررسی و تحلیل ابعاد پیوندهای جمعیتی در استان آذربایجان غربی، مجله مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۳(۹)، ۸۳-۱۰۰.

- غفاری، رامین؛ ترکی هرچکانی، معصومه، (۱۳۸۹) تحلیلی بر عوامل مؤثر در مهاجرت جوانان روستایی به شهر، مسکن و محیط روستا، ۲۹(۱۳۲)، ۹۱-۱۰۲.

- محمودیان، حسین، (۱۳۹۵) مهاجرت داخلی و شهرنشینی در ایران، مجموعه مقالات سیاستی مسائل نوظهور جمعیتی در ایران، تهران: دانشگاه تهران، ۳۸-۴۴.

- محمودیان، حسین؛ رازقی نصرآباد، حبیبه‌بی‌بی؛ کارگر شورکی، محمدرضا، (۱۳۸۸) زنان مهاجر تحصیلکرده در تهران، زن در توسعه و سیاست، ۷(۴): ۷۰-۵۱.

- محمودیان، حسین؛ محمودیانی، سراج‌الدین، (۱۳۹۶) بررسی نقش زنان در فرآیند تصمیم‌گیری مهاجرت خانوادگی به استان تهران، فصلنامه زن در توسعه و سیاست، ۱۵(۴): ۴۹۸-۴۷۷.

- مرکز آمار ایران، (۱۳۹۵) سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵ www.amar.org.ir

-Brettell, C. B., & Hollifield, J. F., (2000) Migration theory: talking across discipline, New Yourk, Routledge Press.

-Curran, S.R., Rivero-Fuentes, E., (2003) Engendering migrant networks: The case of Mexican migration, Demography, 40, 289-307.

-Dejong, F., (2000) Expectations, gender and norms in migration decision- making, Population Studies, 54: 307- 319.

-Fielding, A.,(1992) Migration and culture in: T. Champion and T. Fielding, Migration processes and patterns, Research Progress and Prospects, 1: 197- 212.

-Hauge, S., (2008) Migration network and migration decision- making, Journal of Ethnic and Migration Studied, 34(4):585- 605.

- Herzog, W., (1993) Migration as spatial job search: A survey of empirical findings, *Regional Study*, 27(4): 327- 340.
- Kontuly, T., (1995) Culture as determinant of reasons for migration, *The Social Science Journal*, 32(2): 179 - 193.
- Liang, Z., (2001) The age of migration in China, *Population and Development Review*, 27(3) 499 - 524.
- Oishi, N., (2002) Gender and Migration: An Integrative Approach. UC San Diego: Center for Comparative Immigration Studies. Retrieved from <https://escholarship.org/uc/item/0s04g29f>
- Pacheco, G., Rossouw, S., Lewer, J., (2011) Non- economic quality of life factors drive immigration? *Social Indicators Research*, 110(1): 1- 15.
- Ravenstein, E.G., (1885) The laws of migration, *Journal of the Royal Statistical Society*, 48 & 52.
- Todaro, M., (1980) Internal Migration in Developing Countries, in: *Population and Economic Change in Developing Countries*, University of Chicago Press, <http://www.nber.org/chapters/c9668>